

Nagy idők, gyermekszemmel

Kezdetben úgy véltem, hogy a háború csupán a felnőttek afféle érdekes katonásdija, hiszen utánoztuk mi gyerekek is, botpuskával, papírcsákósan, a mamos délutánokon. Így követtem sokadmagammal az állomás felé menetelő katonákat, akik az aranyló trombita és cintányér zengése közepette indultak a harctérre, hogy megbüntessék ellenségeinket. (De miért hangzott németül a vezényszó?) A hazafias kötelességről magyarázott nekünk Fejér tanító úr, ezt hirdette a kályhánk fölött virító papírfalvédő, rajta ősz királyunk, I. Ferenc József és szövetséges uralkodó társai, a hetykebajszú Vilmos, német császár, a merengő tekintetű Mehemet török szultán és a tarka dolmányos Ferdinánd bolgár cár arcképeivel. Ami első ízben elgondolkoztatott, hogy miért oly szomorú Berec hácsi és a fuvaros Steinerék legényfia? Csak nem a besorozás miatt? Hát ők nem tudják – okoskodtam –, hogy a magyar a világ legjobb katonája, és dicsőség közibük tartozni, hát még a piros nadrágos, daliás huszárok közé. Vagy Berec hácsi, Steiner Rudi nem szereti hazáját, királyát? Nem, sehogysem értettem ezt. Játék a háború? Hamarosan egyre több család gyászolt a mi utcánkban is, a postás mind többször kézbesített olyan leveleket, amelyeknek átvételét asszonyok sikoltó jajszava, őrjöngő rohama követte. A háború árnya elérte otthonunkat is: egy napon a sziklaerősnek vélt apám dőlt az ablakpárkányra, s vonításhoz hasonló görcsös férfisirás tört fel torkából. Éjfél körül elragadta a vonat, s nemsokára a csehországi Königggrätzből érkeztek tőle a tábori levelezőlapok. Miért nem a király megy a frontra, s miért az én apám és a szomszéd Oláh Feriék apja? – latolgattam magamban. Most már a háború fogalma bennem is átalakult, és összekapcsolódott az aggodalommal, anyám könnyeivel, a gondokkal, a sorban állással: lisztért, sóért, cukorért. Gyűlöltük a hatalom legfőbb helyi képviselőjét, a hadisegélyt kezelő durva főjegyzőt, nem kevésbé a jegyre élelmet osztó, gögös Sz.-éket. A háború második évében már kukoricakenyeret ettünk. Ruházat? B.-éktől kaptunk ajándékba, én is, meg az öcsém is, néhány ruhadarabot. Emlékszem a meleg harisnyára, ami horpadt hasamig ért, s a kötött téli sapkára, ahogy zsákocskaként fityegett fejemen. Szégyelltem? Nem volt más! Mikor lesz vége az emberirtásnak? Talán soha, soha? Ez a kérdés foglalkoztatott mindenkit, hol szenvedélyesen, hol csüggedten. Ha a szél megzörgette az ablakot, már-már azt hittük: apuka kopogtat, apuka jött haza...

Egy ideig két „önkéntes úr” bérelte a „tiszta” szobánkat. Tőlük tanultam el az akkor divatos slágereket, amelyek szerint „túl az óperencián boldogok leszünk”, azt is, hogy „kerek a káposzta csipkés a levele”. Egy napon Balassagyarmatra vezetőnk elvitte őket, s nemsokára megtudtuk, hogy e mindig jókedvű „katonabábcsik”, valahol Volhyniában, az első szuronyroham során odavesztek. Talán mégsem mi nyerjük meg a háborút? – döbbsentem meg, amikor a ház előtti padkán, az ott kuporgó öregek nyíltan megmondották, hogy elveszítjük, bizony. Ekkor már oly nagy volt az inség, hogy a kakastollas csendőrök házról házra járvá megdézsmál-

ták – elrekvirálták – az „élelmiszertöbbletet”. Persze, csak ott, ahol sikerült megtalálniuk.

Szécsénybe is több orosz hadifogoly került, akiket a földbirtokosok, bérlők és a módosabb parasztok mezőgazdasági munkára igényeltek. Eleinte úgy vélekedtem, hogy ezeket – lévén ellenségeink – megvetéssel kell sújtani. Ám csodálkozva állapítottam meg, hogy éppen olyan emberi ábrázatuk van, mint nekünk, nem falják fel a gyerekeket, s egyik-másik – szemében gyöngéd szomorúsággal – megsimogatja hajamat. S még inkább zavarba ejtett, hogy az utcánkban tréfálkoztak is velük, mint akárki mással. Végül anyám elmagyarázta, hogy az orosz katonák éppen olyan szerencsétlen emberek, mint a magyar katonák, s azok is, ezek is az uraik parancsára kénytelenek egymást gyilkolni.

A háború harmadik vagy negyedik esztendejében történt, hogy az egyik vasárnap délután ismeretlen és mélységesen szomorú zengésű dal közelített házunk felé: egy csoport hadifogoly énekelt népe nyelvén, de a dallam a közös emberi bánatból szövődött, ami bárhol a földön, szavak nélkül is érthető. Amikor jóval később, kamaszkoromban Dosztojevszkij műveit olvastam, gyakran e röggarcú rabok arca tekintett felém ismerősként. Ezek a szemérmesen kéregető emberek a maguk faragta dobozokat, szipkákat árusították, nem pénzért, hanem kenyérért. Hozzánk is halkán beköszöntöttek néhányan, s a borongó ég alatt, tört magyarsággal elmondták óhajukat. Aligha hiszem, hogy vettünk tőlük valamit, arra azonban emlékszem, anyám leszelt egy nagy karéjt, s odaadta nekik. (Sejtette-e, hogy körülbelül egy negyedszázad múltán az ő fia is hasonlóképpen kapja majd vissza ezt egy ukrainai öregasszonytól?) A hadifogoly orosz katonák távozó a'akját már régen elnyelte a homály, ám énekük csengésének varázsa sokáig ott lebegett aombok fölött.

Az 1918-as őszirózsás forradalom kezdetéről csupán annyit őrzött meg emlékezetem, hogy hatalmas népgyűlés volt a városháza előtti téren, s ha nem tévedek, az evangélikus tanító szónokolt, katonai egyenruhában. Azután elénekeltük a Kossuth nótát és a Himnusz-t, s azzal vágtattam haza, hogy most már örökre jó lesz minden. Pár hét múlva SZ.-ék boltját feltörte a tömeg. Gyarmatról katonaság érkezett a rendbontások megfékezésére, s megalakult a nemzetőrség. Ami a fosztogatást illeti, abban én is részt vettem, két pár cipőfűzőt zsákmányoltam.

Az új fordulat eredménye volt, hogy mindenki szabadon bejárhatott a kastély udvarára és a gesztenyefa-erdős várkert titokzatos sűrűjébe. A bizakodás, a megújulás reménye sugározta be Szécsényt; a Petőfi versekhől megismert 1948 tüzes ízeit éreztem számban. S aztán, mintha semmitem változott volna, legalább is a mi utcánkban nem.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának első számottevő emléke anyyi, hogy Vámos tanító egy reggel beállított hozzánk, gomblyukában vörös kokárda virított, az apró emberke megölelte apámat, engem pedig fölemelt a magasba. Miért ez az örvendezés? Most a jónál még jobb következik – intéztem el magamban. Akkor már a polgári iskola első osztályába jártam. Az osztályfőnök kihirdette, hogy megszűnnek az osztályzatok, nincs hittan, az énektanár pedig megtanított bennünket az Internacionáléra és a Marseillesre. Hogy mit értettünk belőle? Senki nem mondta nekünk, hogy mi az: „proletár, nemzetköziség, tőke”

stb. Engem valamelyest apám világosított fel tartalmukról. Egyébként a pedagógusok többsége feltűnően készséges híve volt az új rendszernek, nem egy közülük később súlyos meghurcolásban részesült miatta. Persze akadt olyan is, aki az ellenforradalom uralmra jutását követő tanévben habzó szájjal szidalmazta a „bitang kommunizmust”, megfélemezvén arról, hogy mi, a tanítványai, még jól emlékszünk – hiszen alig két-három hónap múlt el azóta –, hogy merőben másként nyilatkozott meg. Nem így Z., a polgári iskola igazgatója. Ő szinte leplezetlenül kigúnyolta előttünk a politikai fordulatot. (Nem véletlen, hogy 1919 őszén ő lett a helyi „ébredők” egyik legádázabb vezetője.)

Milyen volt a vörös Szécsény? Fél évszázad távolából úgy bukkan fel előttem, mint egy dús rózsabokor, lángoló szirmokkal. Soha annyi népgyűlést! Látni vélem a pesti agitátorok heves karmozdulatait, a buzogányként fölemelkedő öklöket, a falakról kiáltó színes plakátokat. Én is ott álltam – pipaszárlábú fiúcska – a feketéllő tömegben, éltetve a szónok harsány kijelentését, hogy rövidesen az egész világon győzedelmeskedik a forradalom, nem lesz többé szegény, nem lesz többé háború, éljen, éljen...

A földosztáskor – holott apám kistisztviselő volt –, mi is kaptunk egy parcellányit a Gyarmat felé vezető út mentén. A homokos talajba krumplit vetettünk, kukoricát ültettünk. E munkálatokban nekem is részt kellett vennem, mint ahogy a létfenntartás egyéb teendőiben szintén szükség volt a gyermekkézre. Így jártam rendszeresen Petőre tejért, a cirpelő mezőkön, a pöstyényi vashídon keresztül, egyedül. Ez volt a rettegés útja: visszatérni a sötétben. A távoli fát reám váró gyilkosnak látta a feldúlt képzelet. Palóclidércek lapultak az árokban, – ág rezgett? – nem, ők közelegtek. A riadalom csak akkor oldódott fel, amikor a putri után hirtelen felbukkantak aranyló csillagokként Szécsény lámpái, az emberközelség üdvözlétével.

Aztán bejöttek a csehek! (Vagy még előbb?) Mit akarnak tőlünk, miért? – tűnődött el az a mezítlábos fiú, amikor első ízben megpillantotta őket a vasúti sínek mentén. Az iskolai falitérképről ismert országhatár a Kárpátoktól hirtelen lecsúszott ide, az Ipoly mentére. Amott túl az már idegen ország? Idegen? Egyszerre csak frontterületté váltunk. Időnként, mint egy óriási vásáron, ezer katona, ágyuk, sátrak, szekerek tömege lepte el a főutcat és környékét. Az egyik éjszakáról a másikra, hol a vörösöké voltunk, hol a cseheké. Mi gyerekek, a kilövött patronhüvelyeket gyűjtöttük a kattogó gépfegyverek mögött, s onnan néztem végig a Káprás hegy lejtőjén lezajló ütközetet: az utcánkban csengett, ropogott a fegyverdőrej visszhangja, aprónak látszó katonák futottak a csúcs felé, aztán vissza, megint előre, ki földre zuhant, ott maradt, ki felugrott a zöld pázsitról, ágyú okádtá a füstöt. Lovasok vágattak, kürtök feleseltek. Emlékszem a győzelmekre, a végeláthatatlan menetire Gyarmat felé, Fülek felé... A járdáról sóvárogva néztem a karabélyos legényeket, paripáikat, zászlajukat, tűzseregét. S láttam ugyanezt a hadat, amikor felsőbb parancsra visszavonul, immár porosan, letörtén. Mi történt? Az általános hangulat egyre rosszabbodott. A rimóci, hutyagi, lóci kofák elmaradtak a szécsényi piacról, most már a vásárlók keresték fel őket. A falu a hivatalos állami pénzt, az úgynevezett fehér pénzt nem fogadta el fizetési eszközként; csak „kék pénz” vagy ruha, cérna, tű ellenében nyíltak meg a rajtett vermek, ólak. S még így sem értettem meg igazán, hogy az elégedetlenkedők – köztük nagyon szegény emberek is – miért nem szeretik a vörös uralmat? Nem tudtam megmagyarázni azt

sem, hogy a piros-fehér-zöld szín, amelynek tiszteletében nevelkedtem, miért minősül ellenforradalminak? Ez megzavart nemcsak engem, hanem sok felnőttest is. Ma már sejtettem, hogy a nemzetiségek elszakadási törekvését vélték ily módon csökkenteni.

Most pedig Anna nénit idézem, a Budapestről iskolánkba került hosszú copfos, ifjú tanárnőt, aki a magyar nyelvet és irodalmat oktatta. Tőle hallottam először Ady nevét, amikor a Fölszállott a páva című költeményét mutatta be nekünk, 10 éves nebulóknak, rajongó áhitattal. A verset nem igen értettük meg, de annál inkább csodáltuk szenvedélyes igyekeését, a barna szeméből kisugárzó tisztaságot, szeretetet. Még vasárnapjait is nekünk szentelte, mesedélelőttök, kirándulások szervezésével. Távollétében egy napon Z. igazgató azzal lépett az osztályba, hogy mondjuk meg: igaz-e az, hogy Anna néni a szabad szerelmet hirdette nekünk. Mi az a „szabad szerelem”? – törtem fejemet. Vajon beszélt-e erről Anna néni? – Bátran elmondhatjátok, ne féljeteK – fordította nyájasra hangját a katedra közepén álló igazgató. S akkor az osztály jeles tanulója felnyújtotta ujját és suttogva megismételte a vádat: hallotta, s ha kell, meg is esküszik rá. Tétova tiltakozó moraj, mozgás támadt a padokban. – Köszönöm, te igazi magyar fiú vagy – ugrott le a dobogóról az iskola vezetője, s máris kivágtatott a tanteremből. Többé nem láttuk a törekeny, kedves Anna nénit. Hová került? Mi lett ve'e? Miféle végzet jutott osztályrészéül a további évtizedekben? Börtön, emigráció, vértanúság, vagy megalkuvás itthon, másutt? E sorokat írva tekintetét keresem, hogy az idő ködén át köszönthessem őt.

A május elsejei ünnepség cigányzenés ébresztővel kezdődött. A község néhány iskolája a lóvásártérre vonult ki, ahol lográcsokban lözték a gulyást fehérkötényes asszonyok. Volt versenyfutás, kötélhúzás, bakugrás, lepényevés. A teljesítményeket díjjal jutalmazták, azaz egy-egy szerzetes szentképet adott a győzteseknek. A mérce aligha lehetett szigorú, mert még nekem is jutott egy páduai szent Antalka a vörös május elsején.

Nyilván a 133 napos magyar kommun utolsó napjaiban jártunk, G.-né megkérte anyámat: engedje meg, hogy a varsányi barackszüretükön segédkezzem nekik, s cserébe egy kosár gyümölcsöt hozhatok haza. Kora reggel kocogott ki velünk a szekér a szomszédos faluba. Alaposan beesteledett, amidőn megtelt a kocsi a holdarcú sárga barackokkal. Ahogy visszafelé tartottunk, a fáradság, a zsongító fűillat, a szikrázó szentjánosbogarak tánca elálmosított. Arra ébredtem, hogy a békésen baktató lovak valamitől megriadtak, és felnyihogva, tébolyultan rúzzák szerszámaikat. A kocsis leugrott, hogy megnyugtassa a reszkető két állatot. Ekkor egy ismeretlen egyenruhájú rohamsisakos katona bukkant fel az árok-ból. Arca fekete volt, mintha vasból öntötték volna. A következő pillanatban öles léptekkel átszelte az úttestet és máris eltűnt. Alig száz méternyire egy tarisznyás paraszt odakiáltotta hozzánk: itt vannak a románok, Rimócnál. Siessenek. . . Ahogy beértünk Szécsénybe, arra figyeltünk fel: egy embercsoport valaminő falragaszt olvas. Micsoda plakát az? – szólta le a bakról az egyik járókelőhöz G. néni. Vége a Tanácsköztársaságnak. . . ellenforradalom. . . – válaszolt ez, és arca máris belezuhan a sötétbe. Anyám a kapuban várt: De jó, hogy megjöttél – szorított magához. Én meg kötényébe fűrtam fejemet, mintha éreztem volna, hogy most valami rettenetes következik, ránehezül további életemre, nagyon, nagyon sokáig.

Szigliget, 1969 február